

VUK-TADIJA BARBARIĆ
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR – 10000 Zagreb
vtbarbar@ihjj.hr

ULOGA ZADARSKOGA LEKCIONARA U RAZUMIJEVANJU GENEZE NAJSTARIJIH HRVATSKIH LEKCIONARA

U radu se u nekoliko faza, a prvo pregledom odavno poznatih činjenica i nedavnih spoznaja o *Zadarskome lektionaru*, u prvome redu njegove povezanosti s *Ranjininim lektionarom* i talijanskim lektionarima, priprema podloga da se u raspravi da nov pogled na nastanak hrvatskih lektionara, osobito usmjeren prema preispitivanju u hrvatskim znanstvenim krugovima pod utjecajem F. Fanceva dobro prihvaćene hipoteze o hrvaćenju crkvenoslavenskih predložaka. U tome *Zadarski lektionar* ima veoma važnu ulogu. Rad se osobito dobro nastavlja i nadograđuje na istraživanja S. Graciottija, koji je u tom lektionaru prepoznao stariju i mlađu redakciju. Pokazuje se da su se hrvatski lektionari (osim neupitnoga utjecaja latinske *Vulgate*) vrlo vjerojatno razvijali uz talijanske i crkvenoslavenske izvore, a malo je vjerojatno da su se razvili iz kojega od njih.

KLJUČNE RIJEČI: *geneza hrvatskih lektionara, hipoteza o hrvaćenju crkvenoslavenskih predložaka, horizontalno i vertikalno prevođenje, kontaminacija, liturgijska struktura, redakcija, talijanski lektionari, tekstologija, Vulgata, Zadarski lektionar*

1. UVOD

Nedavno otkrivanje očitih prijevoda s talijanskoga predložka te objašnjenje podrijetla liturgijske strukture *Ranjinina lektionara* u Barbarić 2015 širom otvara vrata preispitivanju poznatih interpretacija geneze hrvatskih lektionara. S obzirom na to da se to izravno tiče i *Zadarskoga lektionara*, prvo se daju neki osnovni podatci o njemu. U idućem poglavlju detaljno se razlaže kako je S. Graciotti došao do zaključka o postojanju dviju redakcija u tom lektionaru, a zatim se pokazuje visoka podudarnost liturgijske strukture (kada se promatraju samo perikope) *Zadarskoga* i *Ranjinina lektionara* (što znači ujedno i visoku podudarnost sa strukturom talijanskih lektionara). Važnost te činjenice osobito je jasna kada se ta struktura usporedi s onom *Bernardinova lektionara*. Slijedi opširna rasprava u kojoj se prvo daje nova interpretacija nekih Graciottijevih primjera, koja je postala moguća uvođenjem talijanskih izvora kao relevantnih svjedoka, pa se kritizira članak Cifrak 2010, u kojem se autor, prema našem mišljenju, služio neadekvatnim izvorima teksta, što je posljedica nepoznavanja Graciottijeva djela, a zatim se daje i

jedan primjer kako paralelan prikaz biblijskoga teksta iz mnogih relevantnih izvora (latinskih, crkvenoslavenskih, talijanskih i hrvatskih) omogućuje prepoznavanje obrazaca zanimljivih prijevodnih procesa koji su se događali u hrvatskim lektionarima, kao i o širokim mogućnostima njihove interpretacije.

2. OPĆENITO O ZADARSKOME LEKCIONARU

Zadarski je lektionar čakavski rukopisni latinični lektionar pisan na pergameni, ali treba naglasiti da su rubrike pisane latinskim jezikom. Čuva se u Nacionalnoj knjižnici u Beču. Čini se da je pitanje njegove eventualne necjelovitosti dobro riješio Fućak kada je u(s)tvrdio da je riječ o lektionaru samo za najveće blagdane. Nakon što je detaljno opisao njegov liturgijski sastav, zaključio je da je vjerojatno bio namijenjen franjevačkomu samostanu (Fućak 1975: 203).¹

Rešetar smatra da se lektionar sastoji od triju dijelova² koji su prvotno stajali samostalno pa su zatim zajedno uvezani. I on je kao i Fućak vjerovao da je "rukopis cijel", ali je to potkrijepio kodikološkim argumentima³ – problematično je bilo samo to što se sadržajem i količinom teksta ne poklapa s drugim cjelovitim lektionarima (ponajprije s *Bernardinovim lektionarom* iz 1495.).⁴ Nije u literaturi posve raščišćeno kako ga treba datirati. Njegova gotička minuskula, prema Rešetaru, smješta ga u 15. stoljeće, da bi odmah zatim dopustio mogućnost da ga "bacimo i u drugu polovicu XIV. vijeka, ali tomu se protivi jezik" (Rešetar 1894: VII). Malić je ozbiljno poljuljala mišljenje da je rukopis iz 15. stoljeća dovodeći pismo u vezu sa zadarskim *Redom i zakonom* iz 1345. godine, a vjeruje da bi isto mogla pokazati i "usporedba [...] s jezikom danas poznatih latiničkih tekstova 14. stoljeća" (Malić 2004: XXXVIII).

3. STARIJA I MLAĐA REDAKCIJA U ZADARSKOME LEKCIONARU

Graciotti je uvelike pridonio razumijevanju *Zadarskoga lektionara* i njegove uloge u genezi hrvatskoga lektionara. Dok se Rešetar bavio njegovom podjelom na osnovi ortografije, Graciotti se osvrnuo na tekstualne slojeve te je registrirao stariji i mlađi sloj, tj. dvije redakcije.⁵ Stariji sloj prate i starije jezične crte, ali to nije ono što je presudno za njegovu analizu. Osobito su važne one lekcije koje se dvaput ponavljaju u lektionaru, a ima ih četiri. Također su za njegovu argumentaciju važni i tzv. dvostruki prijevodi (*doppie traduzioni*), tj. pojava da se jedan latinski leksem prevodi dvama hrvatskim leksemima.⁶ Tablica 1 donosi usporedni tekst iz *Missale*

¹ Prije nego je dospio u Beč, pripadao je Franjevačkomu samostanu u Zadru (Fućak 1975: 200, Rešetar 1894: V).

² Što detaljno argumentira i opisuje u Rešetar 1894: V–VI i ponavlja u Rešetar 1898: 83–84.

³ Vidi Rešetar 1894: V.

⁴ Ni Malić (2004: XXXVII) ne sumnja da je to "prvi [...] hrvatski latinički cjeloviti lektionar", a odmah zatim navodi da "sadrži i neke obredne tekstove". Mislimo da za hrvatske lektionare ne treba posebno naglašavati da sadržavaju i obredne tekstove. To je u pravilu tako, pa bi zanimljivo bilo samo u slučaju da je suprotno.

⁵ Usp. Graciotti 1973/1974: 153–154.

⁶ Mnogi slučajevi podsjećaju na kontaktne sinonime, no uglavnom nije riječ o njima jer njihova funkcija nije da tumače jedan drugi. Osobito za taj termin vidi Graciotti 2006/2007.

Romanum (1474., prvotisak), starije redakcije *Zadarskoga lektionara* (dodatno označene u zagradama "st."), mlađe redakcije *Zadarskoga lektionara* (dodatno označene u zagradama "ml."), *Bernardinova lektionara* te *Ranjinina lektionara*. Tablica 2 sadržava jedan stupac manje jer nema ponavljanja lekcija u *Ranjininu lektionaru*, a Tablica 3 još jedan stupac manje, ali sada bez *Ranjinina lektionara* (jer u njemu nema odgovarajuće lekcije) s ponovljenim lekcijama iz *Bernardinova lektionara*. Graciotti je tekst također donio u takvim tablicama⁷, ali tablice nećemo preuzeti doslovno, nego ćemo ih prilagoditi našim potrebama te ćemo, za razliku od njega, sav tekst hrvatskih lektionara dati u transkripciji jer bi se tako još bolje trebalo uočavati što je htio pokazati. Poslije ćemo se u tekstu, na mjestima gdje je teško učiniti drukčije, koristiti oznakama izvora koje se popisane mogu naći na kraju ovoga rada.

Za latinski tekst koji Graciotti donosi u tablicama sigurno je prema kontekstu cijele njegove rasprave samo to da je iz kojega predtridentskog misala (može se pretpostaviti da je logično da je uzeo petnaestostoljetni tekst). Utvrdili smo da sigurno nije u pitanju prvotisak *Missale Romanum*, čiji tekst donosimo u prvome stupcu umjesto Graciottijeva latinskoga teksta. U bilješkama ćemo donositi razlike prema tipičnim izdanjima *Vulgate* (vidi u izvorima oznake "VulS" i "VulC") i tekstu koji je donio Graciotti (označit ćemo ga za ovu priliku s "G"). U tablicama 1, 2 i 3 kurzivirani su primjeri koji će nas posebno zanimati. Te primjere Graciotti uglavnom nije analizirao pojedinačno jer ih je vjerojatno smatrao samorazumljivima. Mi ćemo ipak raščlaniti svaki od njih. Ne donose se sve perikope kao kod Graciottija, nego samo one relevantne za pitanje redakcija.⁸

Tablica 1. Usporedni prikaz teksta 1 Pt 1:4–7 u latinskim izvorima i hrvatskim lektionarima.

MR1474: 424	ZL (st.): 81v ⁹	ZL (ml.): 48r ¹⁰	BL: 80rv ¹¹	RL: 212v ¹²	RL: 176r ¹³
<i>in hereditatem</i> <i>in corruptibilem.</i> et <i>incontaminatam</i> ¹⁴ et <i>inmaresibilem</i> <i>conseruatam</i> in <i>celis. in uobis</i> (1 Pt 1:4)	i <i>po didini</i> neoskvrñenoj, i neukažanoj, ni istervenoj, shrañenu na nebesih u vas	<i>u didinu</i> neokažanu i nepogerjenu i nezgñilu, shrañenu na nebesih, u vas,	<i>u baščinu</i> nerazsutnu i neockvrñenu i neizgñilu, uhrañenu na nebesih	<i>u bařtinu</i> neumrlu, [ne] ockvrñenu, nerazgñionu, shrañenu na nebesijeh u vas,	<i>U djedini</i> ka ne pomañkava, i neockvrñena, i ka ne gñi, shrañena na nebesijeh u vas,

⁷ Usp. Graciotti 1973/1974: 168–173.

⁸ Premda bi bilo zanimljivo donijeti ih sve kako bi se skrenula pozornost na to da se varijantnost latinskoga teksta doista odražava u tekstovima hrvatskih lektionara, to bi ipak nepotrebno produljilo raspravu. Ovaj pregled potreban je i stoga što dosad Graciottijeva studija nije prevedena na hrvatski, a to je vjerojatno i razlog što nije znatno promijenila kod nas čvrsto ukorijenjena mišljenja o nastanku hrvatskoga lektionara.

⁹ Usp. ZLREŠ: 67 (lekcija označena brojem 186). Dodatne oznake "REŠ" i "MAR" odnose se na kritička izdanja kako bi čitatelji eventualno lakše mogli pronaći ta mjesta pokaže li se potreba.

¹⁰ Usp. ZLREŠ: 37 (lekcija označena brojem 81).

¹¹ Usp. BLMAR: 149–150.

¹² Usp. RLREŠ: 300 (lekcija označena brojem 425).

¹³ Usp. RLREŠ: 261 (lekcija označena brojem 318).

¹⁴ G ispušta.

MR1474: 424	ZL (st.): 81v	ZL (ml.): 48r	BL: 80rv	RL: 212v	RL: 176r
qui in uirtute dei custodimini <i>per fidem. in salutem</i> paratam reuelari in tempore nouissimo (1 Pt 1:5)	ki u kriposti Božje[j] čuvani jeste <i>po veri spasenoj</i> i pripravljenoj, ka se hoće obočitovati u vrime poslidnie	ki u kriposti Božje čuvani jeste <i>po veri u spasenje</i> pripravljen biti otkriveno u vrime poslidnie,	[...] <i>na spasenje</i> ko je opravil Gospodin da se objavi na dan naj[...] [BL3: u napokonje vrime	koji u krjeposti Božjoj čuvate se <i>po vjeri na spasenje</i> pripravljen objaviti u vrijeme napokoñe.	koji u krjeposti Božjoj čuvate se <i>po vjeri u shranenje</i> , pripravno pokazati [se] u vrijeme napokoñe.
in quo exultabitis ¹⁵ . modicum nunc si oportet <i>contristari</i> in uariis temptacionibus ¹⁶ . (1 Pt 1:6)	u kom očete se radovati malo. Sada ako je potrebno <i>ervati se</i> u razlikom sablažñenju,	u kom se veseliti budete. A sada malo ako je od potrebe <i>biti pečalnim</i> u razlučna sablažñenja	u koje ćete se i vi radovati, budi da je sada potrebno da <i>ste</i> malo <i>ožalošćeni</i> u različitim nastih za	U kojem veseliti se ćete malo, ako sade potrebuje <i>ožalostiti se</i> u razlicijeh nasteh	U koje budete se radovati, malo sada, ako je od potrebe, <i>žalosti[ti] se</i> u razlike nastih,
ut probatum ¹⁷ uestre fidei multo pretiosior ¹⁸ sit ¹⁹ auro. quod per ²⁰ ignem <i>probatur</i> ²¹ (1 Pt 1:7)	da skušenje vere vaše <i>mnogo veće</i> bude <i>draže</i> od zlata, ko se u ognju <i>čisti</i> .	da iskušnje vaše vere <i>mnogo predraže</i> bude zlata ko po ognju <i>skušuje se</i>	da iskušnje vire vaše] ²² <i>veće</i> bude prociñeno od zlata, ko se po ognju <i>izkušuje</i>	da iskušnje vaše vjere <i>mnogo priciñenije</i> bude zlata, koje se ognjem <i>iskuša</i> .	da iskušnje od vjere vaše <i>mnogo draže</i> bude negoli zlato koje se u ognju <i>iskuša</i>

U Tablici 1 vidimo da u odnosu na stariju redakciju ZL "ispravlja" pogrešku u 1 Pt 1:4 ZL (st.) *po didini* / ZL (ml.) *u didinu*. Mlađa se redakcija odražava i u BL i RL, a jednak je slučaj i s 1 Pt 1:5 ZL (st.) *veri spasenoj* / ZL (ml.) *veri u spasenje*.

U slučaju 1 Pt 1:6 prevodilačko rješenje mlađe redakcije ZL *biti pečalnim* odražava se u novijim oblicima BL *ste ... ožalošćeni*, RL *ožalostiti se*, *žalosti[ti] se*, a očito je da se rješenje starije redakcije ZL *ervati se* ne prenosi, dok u 1 Pt 1:7 nalazimo primjer dvostrukog prijevoda, tj. dodavanja komparativa kojega nema u latinskome tekstu u objema redakcijama: ZL (st.) *mnogo veće ... draže* i ZL (ml.) *mnogo predraže*, koja se rješenja distribuiraju u mlađim lekcionarima – BL *veće*, RL *draže*, ali više ne dolaze u paru.

¹⁵ VulS: *exultatis*; VulC: *exsultabis*.

¹⁶ G *temptationibus*.

¹⁷ VulC i G: *probatio*.

¹⁸ VulS: *pretiosius*.

¹⁹ VulC i G ispuštaju.

²⁰ G: *in*.

²¹ VulS: *probato*; G dodaje još *inueniatur*, što se nalazi u VulS i VulC, ali očito pogreškom jer to nema funkciju u tablici.

²² Ovdje smo se povelili za Graciottijevom (tj. Mareticevom) transkripcijom BL3, ali treba spomenuti da je upravo taj dio u BL3: 88v prepun slovnih pogrešaka, npr. *ieij zadouati* (= *vi radovati*), što Maretić nije registrirao u BLMAR: 150.

Tablica 2. Usporedni prikaz teksta Iv 14:24–30 u latinskim izvorima i hrvatskim lekcionarima.

MR1474: 452	ZL (st.): 93v ²³	ZL (ml.): 38r ²⁴	BL: 93r ²⁵	RL: 139rv ²⁶
Qui non diligit me. sermones meos non seruat. Et sermonem quem audistis non est meus. sed <i>eius qui misit me patris.</i> (Iv 14:24)	Ki ne ljubiti mene, riči moje ne shraňuje. I govorenje ko slišaste ni moje, da <i>onoga ki mene posla – Otac.</i>	Ki ne ljubiti mene, riči moje ne shraňuje. I rič ku ste slišali ni moja, da jest <i>Otca moga, ki me je poslal.</i>	A ki me ne ljubiti, govorenja moja ne obsluži. A govorenje od mene ko ste slišali ni moje, da <i>Otca, ki me je poslal.</i>	Tko ne ljubiti mene riječ moju ne shraňuje. I riječ koju čuste nije moja, ma <i>onoga je koji posla mene, Otac.</i>
<i>paraclitus</i> ²⁷ autem spiritus sanctus. quem mittet pater in nomine meo. ille uos docebit omnia. et suggeret uobis omnia. quaecumque dixero uobis. (Iv 14:26)	<i>Paraklit</i> tada, Duh Sveti, koga pošaljet Otac u jime moje, on vas naučit vsaka i svistit vam vsaka ka godi reku vam.	A <i>utišitelj</i> Duh Sveti, koga pošle Otac u jime moje, on vas će naučiti vsaka i očituje vam vsaka, ka godi budu rekal vam.	Da <i>Odvitni</i> , Duh Sveti, koga će poslati Otac u moje jime, on će vas naučiti vsaka i nadahnuti će vas vsaka, ka godi vam reku.	<i>Utješitelj</i> tadaj, Duh Sveti, koga pošle Otac u ime moje, on vas nauči sva i navijesti vam sva koja reku vam.
Audistis quia ego dixi uobis. uado et uenio ad uos. <i>Si diligeretis me. gauderetis utique.</i> quia uado ad patrem. quia pater maior me est. (Iv 14:28)	Slišaste li jere ja rekoh vam: Pojdu i pridu k vam. <i>Ako budete ljubiti mene, budete se veseliti va vike,</i> jere grem ka Ocu, jere Otac veći od mene jest.	Slišali ste da sam vam ja rekal: Otidu, i pridu k vam. <i>Ako biste ljubili mene, veselili biste se vele</i> jere grem k Otcu, jere Otac vekši mene jest.	Jeste li slišali da vam sam rekal: Pojdu, i pridu k vam. <i>Ako biste me ljubili, veselili biste se zaisto,</i> zač idu k Otcu i zač Otac vekši od mene jest.	Čuste li što ja rekoh vam: Pođu i pridu k vam! <i>Ako biste ljubili mene, veselili biste se vazda,</i> jere idu ko Otcu, jere otac veći menje jest.
Iam non multa loquar uobiscum. Uenit enim ²⁸ <i>princeps mundi huius.</i> et in me non habet quicquam. (Iv 14:30)	Jure nimam vnoaga govoriti s vami, jere prišal jest <i>starišina</i> sega svita. I u mni nima ništar.	Jure neću mnoga govoriti s vami jere jest prišal <i>vladavac</i> sega svita. I u mni nima ništare.	Jure neću mnoga govoriti s vami, jere je došal nepodoba, <i>poglavica</i> sega svita. A u meni nima ništare.	Jur ne mnogo govoriti budu s vami, pride <i>starješina</i> svijeta ovogaj. I svrhu mene ne uzima ništor.

Tablica 2 donosi u Iv 14:24 primjer premještanja objekta (*patris*) na drugi položaj u mlađoj redakciji: ZL (st.) *onoga ki mene posla – Otac* / ZL (ml.) *Otca moga, ki me je poslal*, a oba su se rješenja zadržala u mlađim lekcionarima. Pritom se čak zadržala i pogreška iz starije redakcije u odnosu na latinski tekst gdje je *patris* G jd, a preveden je kao N jd.

²³ Usp. ZLREŠ: 78 (lekcija označena brojem 218). U Graciotti 1973/1974: 168 lekcija pogrešno označena brojem 219.

²⁴ Usp. ZLREŠ: 29 (lekcija označena brojem 57).

²⁵ Usp. BLMAR: 177.

²⁶ Usp. RLREŠ: 221 (lekcija označena brojem 221).

²⁷ VulS: *paracletus*.

²⁸ G: *autem*.

U tekstu Iv 14:26 vidimo da lat. imenica *paraclitus* vjerojatno nije shvaćena i prevedena u ZL (st.) jer je grčka posuđenica u latinskome.²⁹ Starija se redakcija više ne susreće u novijim lektionarima koji dobro prevode tu riječ: BL *Odviṭni*, dok RL *utišeitel* dijeli jednako rješenje s mlađom redakcijom ZL (ml.) *utišeitel*.

U tekstu Iv 14:28 mlađi lektionari nasljeđuju kondicionalni oblik iz mlađe redakcije ZL (ml.) *veselili biste se*, a ne futursku konstrukciju sa svršenim prezentom glagola *biti* i infinitivom iz starije redakcije ZL (st.) *budete se veseliti*. U istom stihu latinski prilog *utique* 'svakako' pogrešno je preveden u objema redakcijama ZL (st.) *va vike* i ZL (ml.) *vele*, a starija se redakcija opet očituje, iako ne doslovno, u RL *vazda*. Tekst Iv 14:30 donosi primjer koji Graciotti nije spomenuo, a jednak je kao mnogi gore navedeni: opet RL *starješina* stoji prema starijoj redakciji ZL (st.) *starišina*, a protiv mlađe redakcije ZL (ml.) *vladavac* i BL *poglavica*.

Ono što prikazuju tablice 1 i 2 Graciotti shvaća tako da ZL (ml.) "corregga gli errori, interpreti le espressioni sibilline, scelga tra i doppioni, ammoderni le forme della redazione più arcaica di Z (in 2a colonna) [= ZL (st.)], anticipando il più delle volte la lezione che sarà seguita dai testimoni successivi."³⁰

Tablica 3. Usporedni prikaz teksta Mt 21:2–8 u latinskim izvorima i hrvatskim lektionarima.

MR1474: 129	ZL: 11v–112r ³¹	BL: 38r ³²	BL: 101r ³³
dicens eis. Ite in castellum quod contra uos est. et statim inuenietis asinam alligatam et pullum cum ea. <i>Soluite: et adducite michi.</i> (Mt 21:2)	govoreći nīm: Pojte u kaštel ki jest suproč vam! I tudje najdete tovaricu svezanu i pulića š nōm. <i>Odrīsite i privedite meni!</i>	govoreći nīm: Pojdite u grad ki je protiva vam! I tudje ćete najti ondi tovaricu privezanu i pulića š nōm. <i>Odrīsite ju i dovedite k meni!</i>	govoreći nīm: Idite u kaštel ki nasuprotiva vam jest i hoćete najti tovaricu privezanu i pulića š nōm. <i>Odvežite i privedite jih k meni.</i>
Dicite filie syon: ecce rex tuus uenit tibi mansuetus. sedens ³⁴ super asinam et pullum <i>filium subiugalis.</i> (Mt 21:5)	Recite ćeri sionskoj: E ovo, kralj tvoj pride tebi, krotak, sideći sverhu tovarice i pulića, <i>sina podložnoga.</i>	Reci kćeri sionskoj: Evo ti grede kralj tvoj k tebi, krotak, sideći na tovarici i na puliću, <i>sinu podložnice.</i>	Recite kćeri sionskoj: Evo, kralj tvoj gre tebi umiljen, sideći na tovarici i na puliću, <i>sinu podložne.</i>
Et adduxerunt asinam et pullum. et posuerunt ³⁵ super eos ³⁶ uestimenta sua: <i>et eum desuper sedere fecerunt.</i> (Mt 21:7)	i privedoše tovaricu i pulića. I kladoše svarhu nīh svite svoje i <i>nega zgora činiše sestī.</i>	I dovedoše tovaricu i pulića š nōm i postaviše na nū svite negove, a <i>nega zgora uzsadiše.</i>	I privedoše tovaricu i pulića, i postaviše svarhu nīh svite svoje i <i>nega sgora činiše siditi.</i>

²⁹ Usp. GrčNZ: *παράκλητος*.

³⁰ Graciotti 1973/1974: 153.

³¹ Usp. ZLREŠ: 90–91 (lekcija označena brojem 264).

³² Usp. BLMAR: 68–69.

³³ Usp. BLMAR: 193.

³⁴ VulS: *et sedens*.

³⁵ VulS: *inposuerunt*; VulC: *imposuerunt*.

³⁶ VulS: *eis*.

MR1474: 129	ZL: 11v-112r	BL: 38r	BL: 101r
Plurima autem turba strauerunt uestimenta sua in uia. <i>Alii autem cedebant ramos de arboribus. et sternebant in uia.</i> (Mt 21:8)	Vnogi tada narod prostriše svite svoje na put, <i>a družu sicihu i lamahu kite</i> od stupov i prostirahu na put.	Tada mnogi puk prostiraše svite svoje putem, <i>a nici sicihu kitje</i> od stabal i sterahu po putu.	Mnogi tada narod prostiraše svite svoje po putu, <i>a družu lamahu kitje</i> od drivja i sterihu po putu.

S tekstem Mt 21:2 iz Tablice 3 počinjemo razmatrati kako "i due B [= BL] si dividano l'eredità di Z [= ZL]" (Graciotti 1973/1974: 161). Naime, prema ZL *odrišite i privedite* stoje dvije lekcije BL od kojih svaka sadržava i inovaciju u odnosu na ZL i vezu s njim: BL *odrišite ... i dovedite / odvežite i privedite*. Dalje u Mt 21:5 vidimo kako BL ispravlja pogrešku u odnosu na ZL u objema lekcijama. Naime, pridjev u sintagmi ZL *sina podložnoga* prema latinskome tekstu ne bi smio biti u muškome rodu jer se latinski pridjev *subiugalis* 'tovarni, jarmeni, upregnut' odnosi na *asinam* 'magarica', što je, naravno, ženski rod, tako da su mlađi prijevodi BL *sinu podložnice, sinu podložne* adekvatni, premda je prvi izražen imenicom.

U Mt 21:7 u jednoj je lekciji BL *i nega sgora činiše siditi* sačuvan doslovan prijevod ZL *i nega zgora činiše sesti* (MR1474 *et eum desuper sedere fecerunt*), dok u Mt 21:8 nailazimo na slučaj dvostrukoga prijevoda koji se pravilno raspodijelio u mlađem lektionaru: ZL *sicihu i lamahu* (prema MR1474 *cedebant*) u jednoj je lekciji BL zadržano samo *sicihu*, a u drugoj samo *lamahu*.

Prema Graciottiju, veća starost ZL u odnosu na ostale lektionare očita je na tekstualnoj razini jer on uglavnom pokazuje veću "grubost" prijevoda bilo u slučajevima izrazite vjernosti latinskome tekstu bilo u slučajevima gdje se od njih udaljuje.³⁷

4. POVEZNICE S RANJINIM LEKCIONAROM

Nove spoznaje o RL imaju široke posljedice, možda u ovom trenutku nesagledive, na naše ukupno dosadašnje znanje o hrvatskim lektionarima. Nazovemo li to znanje teorijom o hrvatskim lektionarima, očito je da će se ta teorija morati iz temelja revidirati. Jedan od lektionara koji se potpuno neočekivano našao pogođen otkrivanjem talijanskih lektionara kao relevantnih tekstnih svjedoka za razumijevanje hrvatske lektionarske tradicije³⁸ jest upravo ZL.

Naime, Graciottijevo zapažanje da je sanktoral ZL veoma sličan onome RL, a veoma različit od BL tek sada dobiva puni smisao.³⁹ Znači li to zapravo da je i ZL kao RL strukturiran prema talijanskome modelu? To je lako provjerljivo.

³⁷ Vidi Graciotti 1973/1974: 147-148.

³⁸ Za to vidi Barbarić 2015.

³⁹ Vidi Graciotti 1973/1974: 149. Osim toga, on ističe da "B [= BL] presenta anche un santorale diverso e più recente, in parte, di quello di Z [= ZL] e di R [= RL]" (Graciotti 1973/1974: 160). Fućak (1975: 214) također se dotiče razlika i sličnosti u liturgijskom sastavu među tim lektionarima, ali ne možemo doznati ništa o tome što one zapravo znače.

Za potrebe analize sastavili smo tablicu s paralelnim prikazom perikopa zastupljenih u izvorima **MR1474**, **ZL**, **BL** te **RL**. Ovdje u Tablici 4 donosimo samo relevantna mjesta jer je riječ o veoma opsežnoj tablici. Budući da je **RL** strukturiran po modelu talijanskih lekcionara, on zapravo stoji i za njih. Rezultati naše jednostavne analize doista upućuju na to da bi odgovor na gornje pitanje mogao biti potvrđan, osobito kada se za razliku od Graciottija i Fućka izraze numerički.

Referirat ćemo se ovdje na redne brojeve lekcija u Tablici 4⁴⁰ jer nam nije važno koje se točno perikope podudaraju, nego samo činjenica da se podudaraju. Ono što dosad nije dovoljno istaknuto jest trivijalna činjenica da su u lekcionaru presudni redosljed i izbor lekcija, dok je sve ostalo sporedno.⁴¹

U *Proprio de tempore* **ZL** i **BL** slažu se samo u jednoj lekciji protiv **RL**: pod rbr. 41. **ZL** i **RL** slažu se protiv **BL** također samo u jednoj lekciji: pod rbr. 44. Toliko malo razilaženje svih tih lekcionara od poretka lekcija u **MR1474** očekivano je u ovom dijelu lekcionara.

U *Proprium Sanctorum* **ZL** i **BL** slažu se protiv **RL** u svega tri lekcije: pod rbr. 340, 343, 346. **ZL** i **RL** slažu se protiv **BL** u čak 22 lekcije: pod rbr. 309, 310, 317, 318, 319, 320, 334, 335, 347, 348, 354, 355, 364, 367, 369, 379, 380, 381, 396, 397, 410, 411.

U *Commune Sanctorum* **ZL** i **BL** slažu se protiv **RL** u 7 lekcija: pod rbr. 530, 531, 534, 535, 536, 537, 552. **ZL** i **RL** slažu se protiv **BL** opet u više lekcija, njih 16: pod rbr. 427, 435, 436, 438, 439, 441, 444, 447, 452, 453, 470, 472, 473, 474, 486, 495.

Tek kada počinju prefaciji, isključivo se **ZL** i **BL** slažu protiv **RL**, i to u 4 lekcije (pod rbr. 571, 572, 573, 574), međutim u svim tim slučajevima protiv **MR1474**. I to je slaganje očekivano s obzirom na to da su u tom dijelu obično zastupljene lokalne crte.

Od početka sanktorala, kada se javljaju ozbiljnija razilaženja među uspoređivanim lekcionarima, do kraja **ZL** ima sačuvanih 211 lekcija. Od tog broja gotovo četvrtina (52) lekcija bila je relevantna za ovu analizu. U tom rasponu 38 prema 14 lekcija (73 %) govori nam da je struktura **ZL** talijanske provenijencije; a ako uzmemo u obzir samo *Proprium Sanctorum* i *Commune Sanctorum*, postotak je još uvjerljiviji – 79 %.

Ako pak uzmemo u obzir distribuciju lekcija, vidjet ćemo da čak 13 slučajeva slaganja **ZL** s **BL** protiv **RL** pripada samome kraju lekcionara⁴² (tj. od rbr. 521 do 575), dok je u istome rasponu samo jedno suprotno slaganje. Ako bi to bila posljedica nekakve heterogenosti **ZL**, tada bismo isključenjem toga dijela iz izračuna došli do rezultata da se **RL** 97 % preklapa sa **ZL** od rbr. 309 (početak sanktorala) do rbr. 520 u odnosu na slaganja s **BL**.

---

⁴⁰ Riječ je o prvome stupcu tablice, koji zapravo služi kao indeks svih lekcija koje se pojavljuju u promatranim lekcionarima.

⁴¹ "Naše je iskustvo da je jedina važna i opipljiva liturgijska struktura lekcionara upravo redosljed lekcija." (Barbarić 2015: 258).

⁴² Tj. otkad počinju čitanja za "quele vergene che no(n) ano proprio" (**RL**: 221r).

Tablica 4. Usporedna tablica perikopa u MR1474, ZL, BL, RL.⁴³

rbr.	MR rbr.	MR1474	ZL rbr.	ZL	BL rbr.	BL	RL rbr.	RL
41	40	Lk 12:35	20	Lk 12:35	40	Lk 12:35		
44	43	Gal 4:1-7	23	Gal 4:1			43	Gal 4:1-7
309	306	Sir 44:25-45:9	66	Sir 44:25			304	Sir 44:25-45:9
310	307	Iv 1:35-51	67	Iv 1:35-51			305	Iv 1:35-51
317	310	Heb 11:33	72	Heb 11:33			310	Heb 11:33-39
318	311	Lk 6:17	73	Lk 6:17			311	Lk 6:17-23
319	312	Sir 51:1	74	Sir 51:1			312	Sir 51:1-8,12
320	313	Mt 25:1	75	Mt 25:1			313	Mt 25:1-13
334	325	Iz 7:10	85	Iz 7:10-15			324	Iz 7:10-15
335	326	Lk 1:26	86	Lk 1:26-38			325	Lk 1:26-38
340	331	Fil 2:5-11	91	Fil 2:5	324	Fil 2:5		
343	333	Mudr 5:1	93	Mudr 7:7-15	326	Mudr 5:1		
346	336	Mt 5:13	94	Mt 5:13	329	Mt 5:13		
347	337	Jr 1:4-10	95	Jr 1:4-10			332	Jr 1:4-10
348	338	Lk 1:5-17	96	Lk 1:5-17			333	Lk 1:5-17
354	344	Dj 12:1-11	101	Dj 12:1-11			338	Dj 12:1-11
355	345	Mt 16:13-19	102	Mt 16:13-19			339	Mt 16:13-19
364	351	Mt 12:46-50	110	Mt 12:46-50			347	Mt 12:47-50
367	351	Izr 31:10	113	Izr 31:10-31			348	Izr 31:10-31
369	353	Lk 22:24-30	115	Lk 22:24-30			350	Lk 22:24-30 (na kraju rkp.)
379	358	Mk 16:15-18	122	Mk 16:15-18			358	Mk 16:15-18
380	359	Sir 51:1	123	Sir 51:1			359	Sir 51:1
381	360	Mt 16:24	124	Mt 16:24			360	Mt 16:24
396	372	Izr 3:13	137	Izr 3:13			373	Izr 3:13
397	373	Lk 5:27-32	138	Lk 5:27-32			374	Lk 5:27-32

⁴³ Legenda: **rbr.** = univerzalni redni broj za sve perikope u promatranim izvorima; **MR rbr.** = redni broj perikopa u MR1474 prema našem brojenju; **MR1474** = oznake perikopa u MR1474; **ZL rbr.** = redni broj perikopa u ZL prema izdanju ZLREŠ; **ZL** = oznake perikopa u ZL; **BL rbr.** = redni broj perikopa u BL prema našem brojenju; **BL** = oznake perikopa u BL; **RL rbr.** = redni broj perikopa u RL prema izdanju RLREŠ; **RL** = oznake perikopa u RL. Nisu se svi priređivači koristili rednim brojevima, pa smo za neke lektionare morali sami napraviti obročjenje. S pomoću kritičkih izdanja ZLREŠ i RLREŠ, koja se koriste obročjavanjem lekcija, svatko, ako je potrebno, lako može identificirati lekcije o kojima je riječ i u ostalim izvorima.

rbr.	MR rbr.	MR1474	ZL rbr.	ZL	BL rbr.	BL	RL rbr.	RL
410	382	Otk 5:6-12	143	Otk 5:6-12			385	Otk 5:1-14
411	383	Lk 6:17-23	144	Lk 6:17			386	Lk 6:17-23
427	397	Mt 10:16-22	160	Mt 10:16-22			399	Mt 10:16-22
435	403	Sir 14:22, 15:3,4,6	167	Sir 14:22, 15:3,4,6			405	Sir 14:22, 15:3,4,6
436	404	Mudr 10:10- 14	168	Mudr 10:10- 14			406	Mudr 10:10-14
438	406	2 Tim 2:8-10, 3:10-12	170	2 Tim 2:8-10; 3:10-12			408	2 Tim 2:8-10, 3:10-12
439	407	Mt 10:34-42	171	Mt 10:34-42			409	Mt 10:34-42
441	409	Iv 12:24-26	173	Iv 12:24-26			411	Iv 12:24-26
444	411	Lk 14:26-33	175	Lk 14:26-33			413	Lk 14:26-33
447	414	Iv 15:5-11	177	Iv 15:5-11			416	Iv 15:5-11
452	419	Mudr 5:16- 20,22	178	Mudr 5:16- 20,22			418	Mudr 5:16- 20,22
453	420	Mudr 3:1-8	179	Mudr 3:1-8			419	Mudr 3:1-8
470	431	Lk 12:1-8	190	Lk 6:17-23			430	Lk 12:1-8
472	433	Lk 11:47-54	192	Lk 11:47-54			432	Lk 11:47-54 (na kraju rkp.)
473	434	Lk 21:9-19	193	Lk 21:9-19			433	Lk 21:9-19
474	435	Lk 10:16-20	194	Lk 10:16-20			434	Lk 10:16-20
486	442	Heb 13:9-16	199	Heb 13:9-16			443	Heb 13:9-16
495	451	Mk 13:33-37	205	Mk 13:33-37			450	Mk 13:33-37
530	478	2 Kor 13:11,13	215	2 Kor 13:11,13	417	2 Kor 13:11,13		
531	479	Iv 15:26-16:4	216	Iv 15:26-16:4	418	Iv 15:26-16:4		
534	482	Fil 2:8-11	219	Fil 2:8	421	Fil 2:8-11		
535	483	Mt 20:17-19	220	Mt 20:17-19	422	Mt 20:17-19		
536	484	Iz 7:10-15	221	Iz 7:10	423	Iz 7:10-15		
537	485	Lk 1:26	222	Lk 1:26	424	Lk 1:26		
552			230	Iv 5:25-29	431	Iv 5:25		
571			242	Iv 1:32-34	441	Iv 1:32-34		
572			262	Izl 15:27-16:7	442	Izl 15:27-16:7		
573			263	Iv 11:47-50,53	443	Iv 11:47-50,53		
574			264	Mt 21:1-9	444	Mt 21:1-9		

5. RASPRAVA

Do sada smo postavljali temelje da možemo ozbiljno razmatrati sljedeću hipotezu i u pitanju *Zadarskoga lektionara*.

Naime, pretpostavljamo da su bitna stavka u nastanku i jezičnome oblikovanju hrvatskih lektionara kontaminacije iz talijanskih i crkvenoslavenskih izvora, što je pretpostavka bitno drukčija od npr. Fancevljeve jer ne suponira da se hrvatski lektionar razvio iz crkvenoslavenskih izvora, nego uz crkvenoslavenske i talijanske izvore. (Barbarić 2015: 256)

Budući da je povezanost najstarijih hrvatskih lektionara s crkvenoslavenskom baštinom poznata još otkako se Fancev pozabavio njima, a oslanjanje na latinsku *Vulgatu* ocijenjeno sekundarnim⁴⁴, skrenut ćemo prvo pozornost na moguće drukčije interpretacije nekoliko Graciottijevih primjera o kojima je gore bilo riječi, a u vezi s hipotezom o dvjema različitim redakcijama u *Zadarskome lektionaru*.

Primjer 1 (Iv 14:26)⁴⁵

paraclitus autem spiritus sanctus (MR1474: 452)

Paraklit tada, Duh Sveti (ZL st.: 93v)

A utišitelj Duh Sveti (ZL ml.: 38r)

Utješitelj tadaj, Duh Sveti (RL: 139r)

ma lospirito sancto consolatore (TL1495: 50r)

malospirito parachlito consolatore (TL1400RKP: 137v)⁴⁶

Ma lospirito paraclito chonfolatore (TL1474RKP: 68v)

Kada promotrimo gore navedene primjere u kontekstu talijanskih svjedoka, može se zaključiti da bi bilo opravdano govoriti o talijanskoj redakciji u našim lektionarima ili, opreznije, o kontaminacijama iz talijanskih izvora ili njima jako srodnih (romanskih). Za ovaj je slučaj bilo potrebno konzultirati čak i talijanske rukopisne lektionare. Naime, pretpostavili smo da bi upravo oni mogli prikazivati ovakvo stanje s obzirom na to da tiskanje uvijek dovodi do određenih odluka koje vode pojednostavnjivanju. Postaje jasno da tzv. Graciottijevi dvostruki prijevodi možda imaju talijanski izvor, a već smo naveli da su nas neki primjeri jako podsjećali na slučajeve kontaktne sinonimije, čega je stanje u talijanskim rukopisima TL1400RKP i TL1474RKP tipičan primjer (*paraclito consolatore* = "paraklit utješitelj"). Odabirom jedne od mogućnosti u prepisivačkom nizu dolazilo je do "cijepanja" koje danas možemo vidjeti kao redakcije. Takva kontaktna sinonimija mogla je nastajati unošenjem glosa u tekst. S druge strane, ovaj se slučaj čini posve usporedivim s onim iz ZL kada se na *Calvarie locus* referira dvama označiteljima (*Kalvarije Od ubijaña misto*).⁴⁷

⁴⁴ Vidi Fancev 1934: XLV–LIII.

⁴⁵ Usp. Tablicu 1.

⁴⁶ Oznaka 1400 za taj rukopisni talijanski lektionar znači da se datira u 15. stoljeće.

⁴⁷ Mislimo stoga da interpretacija Badurine-Stipčević (2003: 189) da je riječ o slobodnome prijevodu ne donosi ništa relevantno za razumijevanje nastajanja takvih sveza. U vezi s tim vidi Barbarić 2015: 260–261.

Primjer 2 (1 Pt 1:7)⁴⁸

multo pretiosior sit auro (MR1474: 424)

mnogo draž'še zlata budetъ (MH: 310)

mnogo veće bude draže od zlata (ZL st.: 81v)

mnogo predraže bude zlata (ZL ml.: 48r)

molto piu pretioso che lo oro (TL1495: 75r)

Uvođenjem talijanskoga izvora navedeni primjeri sad otkrivaju novu mogućnost. Naime, problem je kako objasniti višak komparativa u *mnogo veće ... draže*. Vjerojatno je riječ o preklapanju dvaju predložaka, jednoga talijanskog, a drugoga latinskog, koji su od paralelizma *multo pretiosior = molto piu pretioso* proizveli kontaminaciju **molto piu pretiosior*. Tu je sad riječ o tzv. starijoj redakciji ZL!, premda bi moglo biti da u mlađoj redakciji *predraže* stoji prema *piu pretioso*.

Primjer 3 (Iv 14:27)⁴⁹

Pacem relinquo uobis: pacem meam do uobis (MR1474: 241)

Mirь ostavljaju v(a)мъ i mirь moi daju v(a)мъ (MH: 421)

Mir daju moj vam, mir moj ostavljam vam (ZL st.: 93v)

Mir pušću vam, mir moj daju vam (ZL ml.: 38r)

Mir vam ostavljam, mir moj vam daju (BL: 93r)

Mir puštam vam, mir moj daju vam (RL: 139v)

Io uilafcio lamia pace: et lamia pace uido (TL1495: 50r)

Mir ostavljam vami, mir moj dajem vam (BandL: 182)

Mir ostavljam vama, mir moj davam vama (KL: 146)

U ovom se primjeru jasno odvajaju dvije grupe, jedna vjerna latinskome *relinquo* 'ostavljam', druga u skladu s talijanskim *lascio* 'puštam', a zanimljivo je da su u toj drugoj grupi ZL i RL, čakavski i štokavski lekcionar, pa je očito i da je par leksema *ostavljati/puštati* dijalektno neutralan – drugim riječima, izvjesno je da razlika dolazi iz različitih vertikalnih ili stranih horizontalnih predložaka.⁵⁰ Da je prijevod iz BL *ostavljam* adekvatan ekvivalent latinskome *relinquo*, vidi se i po tome što ga ni Bandulavić ni Kašić ne mijenjaju u što drugo.

Već i ovih nekoliko navedenih primjera dodatno upućuje na to da prevladavajuća mišljenja o hrvatskim lekcionarima kao o odvjetku crkvenoslavenske književnosti⁵¹

⁴⁸ Vidi Tablicu 1.

⁴⁹ Vidi Tablicu 2.

⁵⁰ Koristimo se ovdje terminologijom koju je uveo Gianfranco Folena. Vertikalno prevođenje podrazumijevalo bi, npr., prevođenje s latinskoga na čakavski (jezici međusobno neusporedivih prestiža), a horizontalno, npr., prevođenje s talijanskoga na čakavski (jezici međusobno usporedivih prestiža). Vidi Barbarić 2015 i Folena 1991.

⁵¹ Usp., npr., mišljenje da je *Bernardinov lekcionar* knjiga koja "nije prijevod s latinskoga jezika, nego je nastala na temelju staroslavenskoga prijevoda glagoljskih misala" (Damjanović *et al.* 2009: 541), zatim Šimunovićevo mišljenje da je Bernardin razumio potrebu za lekcionarom na narodnome jeziku te je stoga on "taj rukopis s crkvenoslavenskoga najbolje mogao pretočiti u jezik hrvatski" (Šimunović 2001: 166). Dalje on navodi da je njegov lekcionar "[p]riređen s crkvenoslavenskih glagoljaških predložaka na čakavsku književnu stilizaciju" (2001: 167). Cifrak pak kaže da su "[h]rvatski lekcionari neosporno [...]"

traže ozbiljnu reviziju te da je nastanak hrvatskih lektionara ipak mnogo složeniji i uvelike neistražen problem. Osobito je problematična slaba recepcija Graciottijevih spoznaja, koji je na tom polju ipak dao nezaobilazan doprinos. U okviru ove rasprave kritizirat ćemo i jedan noviji prilog M. Cifraka, koji je ipak u određenom pogledu i napredak, ali mu se može mnogo toga prigovoriti, što se lako moglo izbjeći da je autor bio upoznat s Graciottijevim djelom.

Cifrak je prvi hrvatski autor koji ozbiljno u kritici lektionarskih tekstova uzima u obzir varijantnost latinskih i grčkih tekstova.⁵² Njegov pak pristup bitno ograničava usredotočenost na tipična kritička izdanja *Biblije*, što dovodi do toga da se polemizira o pitanjima koja su zapravo veoma lako rješiva ili su već riješena. Još je davno Graciotti utvrdio da je "[i]l modello dell'antico lezionario croato [...] la bibbia del messale plenario latino, vale a dire un tipo di Volgata chiamata 'parigina'" (Graciotti 1973/1974: 163), pa glavni Cifrakovi zaključci u pogledu liturgijske pripadnosti hrvatskih lektionara zapravo ne iznenađuju jer su mahom poznati. Ipak, najveći problem u služenju kritičkim izdanjima *Vulgate* sadržan je u sljedećoj, opet Graciottijevoj rečenici: "[I] testi critici della Volgata [...] non mette nell'apparato varianti così tarde ed evidentemente non importanti per la tradizione della Volgata." (Graciotti 1973/1974: 165). To znači da mnoge tekstne varijante koje bi mogle biti relevantne za hrvatske lektionare nisu uopće zabilježene u kritičkim aparatima te da se njihov izvor može utvrditi "solo ricorrendo al confronto dei manoscritti latini liturgici dei secc.XIV-XV." (Graciotti 1973/1974: 165). Kada se sve to uzme u obzir, očito je da je kontraproduktivno koristiti se za usporedbu isključivo kritičkim konstruktom koji odražava ranosrednjovjekovno stanje *Vulgate*⁵³ kada postoje primjereniji resursi.

Nezaobilazan i danas lako dostupan resurs jest **MR1474**. Pogledom u taj tekst razjašnjava se više spornih mjesta u Cifrakovoj kritici teksta, od kojih su neka

---

oslonjeni na biblijske perikope crkvenoslavenskih liturgijskih kodeksa glagoljaške Crkve", a "jezična prilagodba i usklađivanje s tekstom Vulgate oslobađali su lektionare od crkvenoslavenskih elemenata" (Cifrak 2010: 407–408). Prije svih navedenih i Bratulić tvrdi da "[l]ekcionari na hrvatskom čakavskom području svoj izvor imaju u hrvatskoglagojskoj baštini i u višestoljetnom, najčešće nesustavnom preuzimanju i prerađivanju glagoljaških tekstova na narodni jezik" (Bratulić 1991: XVII). Sva navedena i mnoga ovdje nenavedena mišljenja oslanjaju se posredno ili neposredno na F. Fanceva, a preko njega na A. Leskiena.

⁵² "No naš zadatak bi bio vidjeti upravo na primjeru pojedinih svetopisamskih odlomaka to usklađivanje s tekstom Vulgate. Dakako da je to onda važno pitanje kritike teksta, naime o kojem latinskom tekstu je riječ uzmemo li za uspoređivanje Zadarski lektionar, Lekcionar Bernardina Spličanina i Ranjinin lektionar. Ti su tekstovi nastali prije Tridentskoga sabora, ali onda jasno i prije izdanja pape Siksta V. kao i Klementa VIII." (Cifrak 2010: 408). Unatoč svemu, Cifrak nigdje ne navodi odakle točno preuzima latinski i grčki tekst, što je doista svojstveno našoj literaturi – smatra se, vjerojatno, da su tipični tekstovi u svim dostupnim izvorima jednaki, što je daleko od istine.

⁵³ Cifrak se najvjerojatnije koristi tekstom VuS (tj. kojim od izdanja toga teksta). Budući da nije naveo točan izvor latinskoga teksta, morali smo sami napraviti usporedbu koja je to pokazala. Liere o nastanku tog kritičkog izdanja kaže sljedeće: "The main aim was to establish the text of the Vulgate as Jerome had conceived it in the fifth century. Thus manuscripts written after c. 900 were considered unreliable witnesses, and for this reason, the more recent manuscript tradition [...] received only scant attention." (Liere 2012: 94). Unatoč tomu Cifrak u nacrtku najavljuje uvid u tekst iz vremena "između 'pariške' i Sikstove, odnosno Klementove Vulgate" (Cifrak 2010: 407), što je već razdoblje razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka. Samo se iznimno Cifrak poziva na jedan izvor iz 13. stoljeća za koji se čini da nije iz kritičkog aparata, ali ni tu nije riječ o optimalnom tekstu za usporedbu.

dovođena u vezu s grčkim izvorima, pa o tome on piše: "[N]a nekoliko mjesta vidjesmo da se [tekst hrvatskih lektionara] slaže s grčkim tekstom koji se razlikuje od latinskog predloška. Veća vjernost grčkom tekstu vjerojatno je odraz naslonjenosti toga lektionara na crkvenoslavenske predloške [...]" (Cifrak 2010: 421). Navedimo nekoliko primjera, s tim da nećemo uzimati u obzir sve početke i krajeve lekcija koji su mahom u skladu upravo s **MR1474**, a razlikuju se od neliturgijskih biblijskih tekstova.⁵⁴

Za tekst Lk 24:39 *videte manus meas et pedes quia ipse ego sum* navodi da je prijevod **BL** *Nu vite, ruke moje i noge moje, da ja on jesam* u skladu s grčkim tekstom (dodatak posvojnog pridjeva iza imenice *noge* te prijevod uzročnog *quia* izričnim *da*).⁵⁵ Međutim, pogled u **MR1474**: 216 otkriva vjerojatniji izvor: *Uidete manus meas et pedes meos: quia ego ipse sum.*⁵⁶

Za tekst Lk 24:47 *in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum* navodi da **BL** "prevodi sastavni veznik 'et' prijedlogom 'na'", što bi bilo u skladu s grčkim tekstom (to se poslije odnosi i na **RL**).⁵⁷ Zapravo je varijanta s *in remissionem peccatorum* zastupljena u **MR1474**: 216.

Za tekst Tit 2:15 *haec loquere et exhortare et argue cum omni imperio nemo te contemnat* navodi za **ZL**, **BL** i **RL** da nadomještaju sve nakon riječi *exhortare* sintagmom u *Isukrstu Gospodinu našem*, "koja očito nije prijevod, a ne postoje ni naznake nekih eventualnih tekstualnih varijanti u kritičkom aparatu grčkoga, odnosno latinskoga izdanja".⁵⁸ I ovdje nam pomaže varijanta *hec loquere et exortare. In christo iesu domino nostro* iz **MR1474**: 16.

Iz navedenoga proizlazi da bi pozornost trebalo skrenuti na latinske liturgijske tekstove koji su bili suvremeni prvim hrvatskim lektionarima. Vjerojatno nije najsigurnije rješenje uzimati u obzir samo tiskane izvore te vjerujemo da će intenzivno istraživanje upravo rukopisa razjasniti u budućnosti mnoge nedoumice u vezi s latinskim tekstnim varijantama, a nikako ne treba iz vida ispustiti ni horizontalne izvore, ponajprije talijanske, koji također sigurno zrcale latinske predloške. Iako nismo mogli objasniti sve varijante koje je Cifrak dovodio u vezu s grčkim izvorima, jasno je da je velika mogućnost da će se naći latinski izvori koji će ih objasniti sve ili gotovo sve. Mora biti jasno da za Fancevljevu hipotezu o hrvaćenju crkvenoslavenskih tekstova nema dosad dovoljno dokaza. O tome dovoljno govori činjenica da bismo na osnovi novih spoznaja o talijanskim utjecajima mogli ponuditi konkurentnu hipotezu po kojoj su se hrvatski lektionari zapravo razvili iz talijanskih (za to zasad zapravo ima više liturgičkih dokaza) pa su dopali pod sekundarni utjecaj latinske *Vulgate* koji je prebrisao prvotni prijevod s talijanskoga do te mjere da ga danas pronalazimo samo u tragovima. Moramo na sadašnjoj razini istraženosti geneze hrvatskih lektionara biti zadovoljni što prepoznamo ključne elemente od kojih su sazđani, a na uvjerljivo objašnjenje kako se točno naslojavalo ono što danas vidimo

⁵⁴ Cifrak u tom kontekstu uspoređuje tekst i s kritičkim aparatom *Vetus Latina*, što je potpuno suvišno da bi se pokazao liturgijski karakter perikopa hrvatskih lektionara (usp. Cifrak 2010: 420).

⁵⁵ To se poslije djelomično odnosi i na **RL**. Usp. Cifrak 2010: 413 i 416.

⁵⁶ Čak i **TL1495**: 54 ima tekst: *lemie mani & limiei piedi*.

⁵⁷ Usp. Cifrak 2010: 414 i 417.

⁵⁸ Usp. Cifrak 2010: 418–420.

kao kontaminacije trebat ćemo vjerojatno još dugo čekati – u pitanju je velik izazov i moguće je da je naša lekcionarska tradicija preslabo sačuvana da bi se uopće moglo doći do uvjerljivih objašnjenja. Ipak, paralelan pogled u hrvatske lekcionare sve od *Zadarskoga lekcionara* do onih sedamnaestostoljetnih može pružiti veoma zanimljive uvide. Promotrimo još sljedeći primjer iz Lk 23:50–51.

ET ecce uir nomine yoseph qui erat decurio. uir bonus et iustus. Hic non consenserat consilio et actibus eorum, ab arimathia ciuitate iudee (MR1474: 155)

Et ecco uno homo chiamato ioseph el q(ua)l era de cortefani: homo bono: & iusto egli no(n) hauea co(n)sentito a lo co(n)figlio & fatti: era egli da baramathia citta de iudea (BVI: Lk 23:50–51)

Et eccho uno huomo buono egiusto cheaueua nome gioseph ilquale era dabarimattia ilquale era chortigiano et none aueua achonsenuto alchonfiglio e allopera de giudei (TL1470: 72r)

Et eccho uno huomo giusto & buono che haueua nome Ioseph elquale era da Arimathia: elquale era cortigiano & non haueua acconsentito al configlio & alle opere delli Giudei (TL1495: 44vr)

I se m(u)žb imenemъ osipъ • ki bi deset'nikъ⁵⁹ m(u)žb bl(a)gb i pr(a)v(b)danъ • sa ne biše pristalъ poli svitъ ihъ • i dēeniju ihъ • ot aramatie grada ijuděskoga (MH: 159)

I, e ovo, muž jimenom Osip, jimaše deset ljudi pod sobom, človik dobar i pravadan, ov ne biše pristal k svitu ni učinjenju njih, od Abarimatije, grada žudejskoga (ZL: 32rv)

I evo človik jimenom Osib, ki biše od dvora, muž dobar i pravadan, i ov ne biše pristal u više ni u dila njih, od Abarimatije, grada žudijskoga (BL: 46v)

I evo čovjek imenom Jozef, ki biše od dvora, muž dobar i pravadan, i ovi ne bješe pristao u više ni u dila njih, od Abarimatije, grada žudijskoga (LL: 123r)

I evo čovjek imenom Ozip, ki bješe od dvora, muž dobar i pravadan, i ovi ne bješe pristao u više ni u djela njih, od Abaramatije, grada žudioskoga (DDL: 115r)⁶⁰

Oto, muž imenom Jozef, koji bješe od dvora, muž dobar i pravadan, on ne prista na svjet i činjenja njih, od Abarimatije, grada židovskoga (RL: 105b)

I evo čovik imenom Osip, koji biše desetnik, muž dobar i pravadan, ovi ne biše pristao viću ni dilovanjem njih, od Abaramatije, grada Žudije (BandL: 119)

I eto čovjek imenom Jozef, koji bješe vijećnik, čovjek dobar i pravadan: ovi ne bješe pristao k svjetu i k djelima njih, iz Arimateje, grada od Judeje (KL: 94)

O očito iskvarenim oblicima *Abarimatija/Abaramatija* dobivenim ditografijom od lat. *ab Arimathia* nismo u literaturi našli ništa osim očitoga tumačenja koje smo upravo naveli. To je tumačenje trivijalno i ne doprinosi, npr., odgovoru na pitanje kako se pak u hrvatskoj lekcionarskoj tradiciji prije 17. stoljeća redovito događa da nalazimo pogrešku.⁶¹ Pomalo je i statistički nevjerojatno da bi od *Zadarskoga lekcionara* nadalje baš svaki od redaktora/prevoditelja/prepisivača

⁵⁹ U kritičkom aparatu MH možemo naći u drugim izvorima: Ill4 od kurie, Ro ot kurině.

⁶⁰ Primjeri iz LL i DDL uvučeni su jer su izravni derivati BL.

⁶¹ I Graciotti očito uviđa trivijalnost takvoga tumačenja: "[S]iccome non si può supporre che tutti e tre abbiano visto un fantasma, si deve pensare a un comune modello latino con dittografia 'ab abarimathea'." (Graciotti 2003: LXII).

tako pogriješio. U crkvenoslavenskim se izvorima nalaze korektni oblici toga toponima (barem prema RCJHR) *Aramatië/Arimatië*. Teško je zamisliti da bi neki redaktor/prevoditelj/prepisivač stvorio iskvaren oblik *Abarimatija* ako mu je poznat crkvenoslavenski tekst. Takav se proces "kvarenja" mogao događati samo ako je za vrijeme procesa već dugo postojao prijevod *Vulgate* koji je stvorio takve iskvarene oblike, koji su stoga stigli zaživjeti. Vjerujemo da je taj prijevod *Vulgate* koji je donio iskvarene oblike zapravo talijanski prijevod. Talijanski lektionari upravo obiluju tom pogreškom, a raširena je i u ostalim romanskim svetopisamskim tekstovima.⁶² Održavanju toga oblika sigurno je pomogla i činjenica da ga nalazimo na tako istaknutom mjestu kao što su muke, a to je ujedno odgovor na pitanje zašto se taj očito širokoprihvaćeni oblik mogao održati još nakon Tridentskoga koncila kod Bandulavića (**BandL**).

Kada se problem gleda iz perspektive stranih izvora, jasno je i to kako se moglo dogoditi da u hrvatskim lektionarima pronalazimo likove *Abarimatija* i *Abaramatija*, tj. lakše je objasniti zašto DDL sustavno mijenja *Abarimatija* u *Abaramatija*. U DDL dogodilo se to jer je tekst lektionara prerađivan na dubrovačkom području na kojem je znatan utjecaj vjerojatno imao talijanski lektionar s varijantom *Abaramatia* ili *Baramatia*, čemu je mogla pomoći i činjenica da se i u crkvenoslavenskoj tradiciji može naći lik *Aramatija*. S obzirom na to da je utjecaj dolazio pismenim putem, lik *Baramatia* nije se mogao utvrditi u tom obliku jer mu je u svim kontekstima prethodio prijedlog *dala*, za koji možemo pretpostaviti da je u rukopisnim talijanskim izvorima, koji su, logično je, izvršili prvi i ključni utjecaj, pisan *incontinuo* s imenom koje slijedi. U LL nije se dogodilo slično jer je on konzervativniji u čuvanju značajka svojega glavnog predloška – drugoga izdanja BL iz 1543.⁶³ Kao što smo vidjeli, ni Bandulavić još nije bio spreman odreći se tog oblika, premda je morao biti svjestan da on ne odgovara latinskomu ekvivalentu. Dakle, oblik *Abarimatija/Abaramatija* pogrešan je samo u irelevantnom povijesnom/etimološkom smislu, a pisao se ne prema latinskim izvorima, nego latinskim izvorima unatoč!

Još treba baš na ovom primjeru priopćiti da talijanski svjedoci ne sadržavaju dosljedno iskvarene oblike (može se naći i lik *Arimathia*). To se upravo može protumačiti time da su i oni heterogena sastava, čemu je sigurno jedan od uzroka vraćanje latinskim tekstovima, tj. revizija teksta prema aktualnim tipičnim latinskim tekstovima⁶⁴, koja se pak ne očituje u cijelome lektionaru, nego samo u njegovim dijelovima, pri čemu se zamagljuju tekstološke veze.

Prvo, treba uočiti da TL1495 umjesto *dabarimattia* iz starijega TL1470 donosi ispravan oblik (prema *Vulgati*) *da Arimathia*. Zanimljiv je fenomen da takve intervencije, tj. povratci *Vulgati* mogu biti usmjereni na svega jedan element. Naime,

⁶² Usp., npr., španjolske biblijske tekstove pod Mt 27:57 na <http://corpus.bibliamedieval.es/>. Za francuske tekstove vidi stranicu <http://www.utm.edu/staff/bobp/vlibrary/bible.shtml>, gdje se već u naslovu *Muke po Nikodemu* (izvor Paris BNF D-5692 (4) iz 1497.), koju prepričava Gamalijel, vidi sintagma *ioseph dabarimathie*.

⁶³ Da je LL konzervativniji u tom pogledu od DDL, utvrđeno je još u Rešetar 1933, a da je drugo izdanje BL doista bilo glavni predložak, posve je potvrđeno u Barbarić 2012.

⁶⁴ Kod Leonardija u vezi s talijanskim tradicijama biblijskoga teksta i povratcima *Vulgati* čitamo: "[S]uch a process was constantly under way in the transmission of vernacular translations, and its effects in some cases may have obscured the relationships between the manuscripts" (Leonardi 2012: 279).

da se programatski/sistematski pristupilo promjenama, morale bi se cijele rečenice talijanskih lektionara prilagoditi latinskomu tekstu jer od njega znatno odstupaju. To pak nije slučaj s **BVI**, gdje je prikazan tekst u velikoj mjeri podudaran s latinskim. **KL**, s druge strane, prikazuje uistinu sistematsko prilagođivanje latinskomu tekstu – i sintaksom i leksičkim odabirima. Nadalje, navedeni primjer pokazuje da je pogrešno tumačenje Josipova zvanja *decurio* iznimno rašireno. Upravo svi svjedoci (osim **KL**) u tome pitanju stoje protiv latinskoga teksta, dok ditografija u vezi s latinskim *ab Arimathia* ujedinjuje sve svjedoke, osim crkvenoslavenskih (i **KL**), protiv latinskoga teksta. Zanimljivo je da u **Mk 15:43** prema **MR1474**: 148 *nobilis decurio* stoji u **TL1495**: 42r: *nobile huomo della corte*, dok u **BL**: 44r čitamo: *plemenit dvoranin*. Iznošenjem toliko paralelnih primjera iz različitih izvora želimo pokazati da su mogućnosti tumačenja tekstoloških veza među tim primjerima u veoma široku rasponu: od toga da se može tvrditi da su svi nastali neovisno jedni o drugima do toga da se mogu uspostavljati veoma čvrste veze među njima. Tako se, npr., čini da **ZL** u ovome slučaju dijeli nešto više elemenata s **MH** od drugih hrvatskih lektionara (npr. **MH** *děēniju* stoji prema **ZL** *učīnenju* u odnosu formalne korespondencije, i to protiv ostalih svjedoka koji redom imaju na tom mjestu imenicu u množini).

Ako pak pretpostavimo nekakvu tekstološku povezanost među gore navedenim primjerima, otkriva se da se međusobni odnosi ne moraju nužno gledati kroz ostvarene dvostruke prijevode, tj. kroz one koji dolaze u sintagmama u pojedinome tekstu, ili kroz onakve primjere koje donosi suprotstavljanje starije i mlađe redakcije **ZL**. Možemo primijetiti zanimljive leksičke parove, koji doduše nisu pravilno distribuirani, ali svedjedno je veoma jasno da su oni konkurentni te da je riječ o procesu koji teži izbacivanju jedne od prijevodnih mogućnosti, što se u optimalnoj mjeri postiže tek u sedamnaestostoljetnim lektionarima (međutim, u posve drukčijem, u velikoj mjeri neprirodnu, nespontanu i kontroliranu procesu). Jako je zanimljivo da konkuriraju najčešće dva leksema kada se ne uzimaju u obzir **BandL** i pogotovo **KL**. Riječ je o parovima: *vijećel/svjet* prema lat. *consilio* i tal. *consiglio*, *desetnik*⁶⁵ / *od dvora* prema lat. *decurio* i tal. *cortigiano*, *djelatčinjenja* prema lat. *actibus* i tal. *operel fatti*, *muž/čovjek* prema lat. *vir* i tal. *huomo*.⁶⁶ Navedeni primjeri zapravo rječito govore o tome da su se redakcije uvijek provodile prema kojemu stranom izvoru koji se smatrao autentičnim, bilo da je riječ o vertikalnome odnosu prema latinskom ili o horizontalnome odnosu prema tekstu pisanom jezikom jednakoga prestiža, najvjerojatnije talijanskom. Drugim riječima, proces prevođenja permanentno je prisutan u hrvatskoj lektionarskoj tradiciji (kao i u talijanskoj), a etiketiranje *Vulgatina* utjecaja kao sekundarnoga doista se ni s čim ne može opravdati jer to gubi svaki smisao uvođenjem horizontalnih stranih tekstnih svjedoka. Kategorije primarnosti i sekundarnosti potpuno su zamagljene i samim time irelevantne.

Treba uzeti u obzir činjenicu da su navedeni leksički parovi potpuno dijalektno neutralni u okviru hrvatskih dijalekata. Naime, teško je očekivati da bi tko mijenjao,

⁶⁵ Upozoravamo na to da to pogrešno prijevodno rješenje, koje pronalazimo u **MH** i **ZL**, nikako nije moglo imati izvor u grčkome βουλευτής (**GrčNZ**: Lk 23:50), nego je morao biti u pitanju latinski tekst.

⁶⁶ Izabrani likovi u ovom našem prikazu stoje za sve istovrsne; tako, npr., *desetnik* stoji i za istovrsno prijevodno rješenje *jmaše deset ljudi pod sobom* i sl.

npr., likove *vijeće za svjet* ili *desetnik za od dvora* zbog toga što prvi ili drugi više odgovara njegovu idiomu.⁶⁷ Ta je dvostrukost rješenja uvjetovana različitom interpretacijom ishodišnih (latinskih/talijanskih) tekstova u prijevodnome procesu. Dapače, ta činjenica, npr., može, ako bismo htjeli biti ekstremni, poljuljati naizgled samorazumljivu tezu o tome da je, npr., **ZL** uopće negdje tekstološki povezan s **BL**⁶⁸ te ju zamijeniti tvrdnjom da sva njihova sličnost proizlazi iz oslanjanja na jednake ili slične vertikalne i strane horizontalne predloške i modele – ako ne u cijelosti, onda možda barem djelomično. Postaje veoma jasno zašto je nužno hrvatske lektionare promatrati u kontekstu stranih svjedoka – jednostavno stoga što hrvatskih tekstnih svjedoka ima premalo da bi se moglo što sigurno i bez velikih ograda tvrditi o njihovoj genezi i međusobnim vezama, a registriranje i shvaćanje složenih prijevodnih procesa i tendencija praktički je nemoguće. Uglavnom i upravo zahvaljujući *Zadarskome lektionaru*, najstarijem sačuvanom cjelovitom hrvatskom lektionaru, možemo pružiti ovaj svježiji pogled na problematiku geneze hrvatskih lektionara.

6. ZAKLJUČAK

Stavljanjem *Zadarskoga lektionara* u odnos s *Ranjininim lektionarom*, kao i s talijanskim lektionarima (liturgijska struktura, potencijalne kontaminacije), u ovome smo članku nastavili istraživati dosad nepoznatu dimenziju hrvatskih lektionara – onu međunarodnu. Jasno smo uputili na to da tekstovi hrvatskih lektionara dosad nisu bili primjereno proučavni zahvaljujući nepoznavanju svih relevantnih čimbenika u njihovu oblikovanju, tako da se dosadašnje pretpostavke o nastajanju tih tekstova ne mogu smatrati dobro utemeljenima, a još manje dokazanima – osobito je tu riječ o hipotezi F. Fanceva da je tekst hrvatskih lektionara nastao u dugom procesu hrvaćenja crkvenoslavenskih predložaka. Naime, vjerujemo da očito heterogen sastav hrvatskih lektionara promatran u kontekstu mnogih relevantnih izvora jasno pokazuje da nije dovoljno samo pokazati kontaminaciju, nego je ključno i konstruirati uvjerljivo objašnjenje kako je kontaminacija mogla dospjeti u tekst i to objašnjenje utemeljiti na svim raspoloživim tekstološkim i drugim dokazima. Upravo ovaj drugi dio još uvijek manjka Fancevljevoj hipotezi. Stoga ne treba brzati sa zaključcima, nego na osnovi dosadašnjih spoznaja jednostavno konstatirati da su u oblikovanju najstarijih hrvatskih lektionara ulogu odigrali i crkvenoslavenski i talijanski izvori. Treba biti svjestan da je posao određivanja koji, kako i u kojoj mjeri tek u začetku.⁶⁹

⁶⁷ To je suprotno promjenama koje su provedene u rukopisima **LL** i **DDL**, a nastale su bez vertikalnog ili stranog horizontalnog autoriteta, tj. kao posljedica jezične prilagodbe čakavske matice u dubrovačkoj sredini.

⁶⁸ Treba obratiti pozornost na to da se navedeni primjeri iz **ZL** i **BL**, iako naizgled veoma slični, zapravo razlikuju gotovo u svim elementima u kojima se uopće mogu razlikovati s obzirom na obvezno oslanjanje na latinsku sintaksu.

⁶⁹ Ovaj rad nastao je u okviru projekta *Documentation and Interpretation of the Earliest Croatian* (2698), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

IZVORI

AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976). I–XXIII. Zagreb: JAZU.

BandL = *Pistole i evangelya: das Perikopenbuch des Ivan Bandulavić von 1613. Teil a: Nachdruck* (1997). Ur. E. von Erdmann-Pandžić. Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte 7a (Vrela i prinosi za hrvatsku kulturnu povijest). Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag. [Pretisak].

BL = *Lekcionar Bernardina Splićanina*. 1991. Ur. J. Bratulić. Split: Književni krug. [Pretisak].

BLMAR = *Lekcionarij Bernardina Splječanina po prvom izdanju od god. 1495.* (1885). Prir. T. Maretić. Zagreb: JAZU.

BL3 = *Pistule, i Evanyelya po sfe godischie harvatschim yazichom stumacena* (1586). V Bnecih. Primjerak pod signaturom RIIC–8°–78 a u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

BVI = *Bibbia uulgare istoriata*. N. Manerbi, L. Giunta, G. Ragazzo. 1490. Tiskani primjerak čuva se u: Biblioteca nazionale centrale di Firenze (Firenze). URL: <http://goo.gl/m4WpPq>.

DDL = *Dubrovački dominikanski lektionar*. Rkp. 39 u knjižnici dubrovačkoga Dominikanskoga samostana.

GrčNZ = *The Lexham Greek-English Interlinear New Testament: SBL Edition*. Ur. W. Hall Harris III. Lexham Bible reference series. Copyright 2010 Logos Bible Software and the Society of Biblical Literature. [Elektroničko izdanje u okviru računalnoga programa *Logos Bible Software*].

KL = *Vanghielia i pistule istomaccene [i]s Missala Novvoga Rimskoga u iesik Dubrovacki sa Grada i darxave Duborvacke po Bartolomeu Kassichiu popu bogoslovzu od Druxbe Iesussove* (1641). Romae: ex Typographia Bernardini Tani. Primjerak pod signaturom RIIC–4°–5 u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

LL = Schütz, Joseph. 1963. *Das handschriftliche Missale illyricum cyrillicum Lipsiense*. Zweiter Band: Phototechnische Reproduktion des Kodex. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

MH = *Missale Hervoiae ducis Spalatensis croatico-glagoliticum. Transcriptio et commentarium*. (1973). Editionem curaverunt Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić. Sub redactione Vjekoslav Štefanić. Zagreb – Ljubljana – Gratz.

MR1474 = *Missale Romanum, Mediolani, 1474*. (1899). Vol. 1. Ur. R. Lippe. London. [Pretisak: Mediolani, 1474.]. URL: <http://archive.org/details/missaleromanumme01cath>.

RCJHR = *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. 2000. Sv. I. Ur. B. Grabar i dr. Zagreb: Staroslavenski institut.

RL = *Ranjinin lektionar*. Rkp. pod sign. IV a 32 (iz Kukuljevićeve knjižnice, sign. 653) u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

RLREŠ = Rešetar, Milan. 1894. "Rañinin lekcionar". *Zadarski i Rañinin lekcionar. Djela JAZU XIII*. Zagreb: 97–320.

TL1400RKP = *Lectionarium, et evangeliarium interprete anonymo*. [15. stoljeće]. Rukopis se čuva u: Biblioteca Medicea Laurenziana (Firenze). URL: <http://goo.gl/aQG0oE>.

TL1470 = *Epistolae et lectiones Evangelii* [ita]. [Napoli] : [Tipografo del Terentius], [1470]. Tiskani primjerak čuva se u: Biblioteca Riccardiana (Firenze). URL: <http://goo.gl/2pM8CI>.

TL1474RKP = *Lectionarium, et evangeliarium totius anni*. 1474. Rukopis se čuva u: Biblioteca Medicea Laurenziana (Firenze). URL: <http://goo.gl/O5fpBf>.

TL1495 = *Epistolae et lectiones Evangelii* [ita]. Impresso in Firenze : [Bartolomeo de' Libri], adi 24 doctobre MCCCCLXXXV. Tiskani primjerak čuva se u: Biblioteca nazionale centrale di Firenze (Firenze). URL: <http://goo.gl/wvu75u>.

VulC = *Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam*. (2005) Editio electronica. Plurimus consultis editionibus diligenter praeparata a Michaele Tvveedale. Londini. [Elektroničko izdanje u okviru računalnoga programa *Logos Bible Software*].

VulS = *Biblia sacra iuxta vulgatam versionem* (2007). Recensuit et brevi apparatu instruxit Robert Weber. Editionem quintam emendatam retractatam Roger Gryson. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart. [Elektroničko izdanje u okviru računalnoga programa *Logos Bible Software*].

ZL = *Zadarski lekcionar*. Rkp. pod kataloškom oznakom "evangeliarium croatice", sign. Suppl. 3422. u Bečkoj nacionalnoj knjižnici.

ZLREŠ = *Zadarski lekcionar*. [Vidi opis pod **RLREŠ**]: 1–95.

LITERATURA

Badurina Stipčević, Vesna. 2003. "Toponim *Kalvarija* u hrvatskim biblijskim prijevodima". *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture*. Zagreb: Udruga Pasijska baština: 185–196.

Barbarić, Vuk-Tadija. 2012. "Nove spoznaje o *Lajpciškom lekcionaru*". *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 38, 1: 1–18.

Barbarić, Vuk-Tadija. 2015. "*Rañinin lekcionar*: ključ za predšesnaestostoljetne hrvatske lekcionare". *Ricerche slavistiche* 13 (59): 233–264.

Bratulić, Josip. 1991. "Lekcionar Bernardina Splićanina". *Lekcionar Bernardina Splićanina* 1991. Split: Književni krug: V–XIX.

Cifrak, Mario. 2010. "Hrvatski latinički lekcionari. Pohrvaćenje poslanica i evanđelja". *Biblija – knjiga Mediterana par excellence*. Split: Književni krug: 407–422.

Damjanović, Stjepan i dr. 2009. "Antologija hrvatskih srednjovjekovnih djela". *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: Srednji vijek*. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti CROATICA: 457–541.

- Fancev, Franjo. 1934. "Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15 v. i njihov odnos prema crkvenoslovenskoj književnosti hrvatske glagolske crkve". *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir*. Zagreb: JAZU: I–CXV.
- Folena, Gianfranco. 1991. *Volgarizzare e tradurre*. Torino: Einaudi.
- Fučak, Jerko. 1975. *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Graciotti, Sante. 1973/1974. "La tradizione testuale dell'antico lezionario croato". *Ricerche slavistiche* XX–XXI: 125–180.
- Graciotti, Sante. 2003. "Studio introduttivo". Ciro Giannelli i Sante Graciotti: *Il messale croato-raguseo (Neofiti 55) della Biblioteca apostolica vaticana*. Città del Vaticano: Biblioteca apostolica vaticana: V–CVI.
- Graciotti, Sante. 2006/2007. "Le doppie traduzioni nel Messale croato-raguseo, Neofiti 55, della Biblioteca Apostolica Vaticana". *Slovo* 56–57: 175–186.
- Leonardi, Lino. 2012. "The Bible in Italian". *The New Cambridge history of the Bible. Volume 2. From 600 to 1450*. New York: Cambridge University Press: 268–287.
- Liere, Frans van. 2012. "The Latin Bible, c. 900 to the Council of Trent, 1546". *The New Cambridge history of the Bible. Volume 2. From 600 to 1450*. New York: Cambridge University Press: 93–109.
- Malić, Dragica (prir.). 2004. "Najstariji hrvatski latinički spomenici". *Stari pisci hrvatski* 43. Zagreb: HAZU.
- Rešetar, Milan. 1894. "Zadarski i Rañinin lekcionar". *Djela JAZU* 13: V–XVI.
- Rešetar, Milan. 1898. "Primorski lekcionari XV. veka". *Rad JAZU* CXXXIV: 80–160.
- Rešetar, Milan. 1933. *Bernardinov lekcionar i njegovi dubrovački prepisi*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Šimunović, Petar. 2001. "Bernardin Drivodilić – Petstota obljetnica smrti". *Brački zbornik* 20: 161–167.

THE ROLE OF THE ZADARSKI LEKCIONAR IN THE UNDERSTANDING OF
THE GENESIS OF THE OLDEST CROATIAN LECTIONARIES

This paper questions the well accepted hypothesis formulated by F. Fancev about the genesis of the Croatian lectionaries through the Croatization of Church Slavonic templates. First, we review some of the well known facts about *Zadarski lektionar* (a 14th/15th century manuscript from Zadar) and recent findings about its relations to the Italian lectionaries through *Ranjina Lectionary* (an early 16th century manuscript from Dubrovnik). S. Graciotti was the first to recognize two redactions in *Zadarski lektionar*. In this paper, through a new interpretation of the problem of redactions, we reveal the importance of *Zadarski lektionar* in the understanding of the genesis of the Croatian lectionaries. Therefore this paper presents the natural continuation of the Graciotti's research. It is shown that Croatian lectionaries, aside from mandatory influence of the Latin *Vulgate*, were very likely developing under both Italian and Church Slavonic influences, and that it is highly unlikely that they have developed directly from Italian or Church Slavonic matrix.

KEY WORDS: *the genesis of Croatian lectionaries, the Croatization of Church Slavonic templates hypothesis, horizontal and vertical translation, contamination, liturgical structure, redaction, Italian lectionaries, textual criticism, Vulgate, Zadarski lektionar*